

Шакимаширп ИБРАЕВ

филология ғылымдарының докторы, профессор, Қожа Ахмет Ясауи атындағы
Халықаралық қазақ-түрік университеті, Түркістан, Қазақстан
(shakimashrip.ibrayev@ayu.edu.kz) <https://orcid.org/0000-0003-3242-9496>

**ЮНУС ЭМРЕ МҰРАСЫНДАҒЫ СОПЫЛЫҚ МОТИВТЕРДІҢ
АБАЙ ПОЭЗИЯСЫНДАҒЫ ТРАНСФОРМАЦИЯСЫ ЖАЙЫНДА ***

Андатпа: Сопылық поэзияның тезаурусын құрайтын ашық (ғашық), дерт, мүскін, ғаріп, бейшара, жан (мен), тән (менікі, жанның мүлкі) сияқты сөздердің мотивтік бірліктерге негіздеме ретінде алынатын қызметі Юнус Эмре поэзиясына да, Абай мұрасына да тиесілі дәстүр. Солай бола тұра екі акынның дүниетанымына және әлеуметтік контексте қолданысына қарай бұл сөздердің мәні өзінің символдық, таңбалық қызметімен оқшауланып тұрады. Юнус Эмре өлеңдерінде ғашық болудың, дертке шалдығудың, ел кезіп күн кешудің қиындығы сопылық дүниетанымға байланысты болса, Абайда бұл ұғымдардың бәрі де әлеуметтік жүк арқалайды. Абайдың дерті, жан-дүниесінің қиналған жайы, ғаріптік ахуалы тікeden тіке әлеуметтік жүйенің зардапты нәтижесі. Ашық поэзиясындағы ел қыдырған кезбең бейнесі оның әрекетімен, дертті ахуалымен бірлікте пайымдалады. Кезбе тіршілік ақиқатты іздеген сопының образымен мағыналық үйлесім табады. Кеңістіктегі қаңғыбастың ғашығына қарай ұмтылысы ауыр тағдырмен, сағынышпен, қиындықпен, жүдеу тұрмыспен қосақталған. Кезбе тіршілік – рухани ізденістің, жоғын жоқтаған субъект өмірінің мәнін ашады. Абай болса бұларды символдық мағынаға ауыстырады: «ішем деп бейнет сусынын», «мендей ғаріп кез болса», «іштегі дертті жоярсың» сияқты өлең жолдары жан-дүниедегі қиналыстың мәнін таңбалық жүйемен жеткізген. Бейнелілігі ұқсас болғанымен, арқалайтын мағыналық жүктемесі басқаша. Мақалада Юнус Эмре поэзиясындағы мотивтердің Абай өлеңдеріндегі трансформациялық өзгерісі, әлеуметтік мәні қарастырылады.

Кілт сөздер: дәстүр, сопылық поэзия, мотив, ғашық, махаббат, дерт, ғаріп, жан, тән

* Келген күні: 15 ақпан 2024 ж. – Қабылданған күні: 13 наурыз 2024 ж.

Date of Arrival: 15 February 2024 – Date of Acceptance: 13 March 2024

Geliş Tarihi: 15 Şubat 2024 – Kabul Tarihi: 13 Mart 2024

Поступило в редакцию: 15 февраль 2023 г. – Принято в номер: 13 марта 2024 г.

DOI: 10.59358/ayt.1437705

Shakimashrip IBRAEV

Doctor of philological sciences, professor, Khoja Akhmet Yassawi International Kazakh-Turkish University, Kazakhstan, Turkestan (shakimashrip.ibrayev@ayu.edu.kz)
<https://orcid.org/0000-0003-3242-9496>

ON THE TRANSFORMATION OF SUFI MOTIFS OF THE YUNUS EMRE HERITAGE IN ABAY'S POETRY

Abstract: The functions of words such as lover (beloved), suffering, helpless, destitute, poor soul (me) and body (mine, property of the soul), which constitute the thesaurus of Sufi poetry as the motivational units basis, is a tradition belonging to both Yunus Emre's poetry and Abay's heritage. However, depending on the worldview of the two poets and their use in the social context, the meaning of these words is isolated in their symbolic function. In Yunus Emre's poems, falling in love, immersion in suffering, and the hardships of experience while wandering around the country are associated with the Sufi worldview, but in Abay's, all these concepts carry a social load. Abay's passion, the pain of his soul, his alienation are direct consequences of the social system. In love poetry, the image of a wanderer wandering through the country is described together with his actions and sufferings. In its meaning it harmonizes with the image of the Sufi who seeks truth in wandering. The wanderer's search for the object of his love in the universe is accompanied by a complicated fate, longing, difficulties and obstacles. The wanderings reveal the essence of the subject's spiritual search and life, lamenting what cannot be found. Whereas Abay changes them to symbolic meaning: “if you drink, picture the drink”, “as strange as I am”, “remove the suffering inside me”. The essence of mental suffering in the poems is revealed through a system of symbols. Although the images are similar, the meaning behind them is different. The article examines the transformational change and social significance of motifs of Yunus Emre's poetry in Abay's poems.

Keywords: tradition, Sufi poetry, motif, beloved, love, suffering, strange, soul, body.

Кіріспе

Әдеби дәстүрдің жалғастығы және оның өзгеру үдерістері көркем шығарманың түрлі деңгейінде көрініс табатын құбылыс. Идея, тақырып, жанрлық түрлер сабақтастығынан бастап, болмысты көркемдік әдіспен және баяндаудың алуан түрлі тәсілімен игеруге дейінгі аралықта түрлі қырынан байқалатын құбылыстың сыры шығарма мазмұнынан да, формасынан да білінеді. Үдеріс – көпқабатты, көпсатылы. Солай бола тұра, қазіргі әдебиеттану ғылымының қолданыс

Юнус Эмре Мұрасындағы Сопылық Мотивтердің Абай Поэзиясындағы Трансформациясы Жайында

аясында «инварианттық құрылым», «минималды сюжет», «архетип», «морфологиялық үлгі» сияқты аспектілерде қарастыру алдыңғы қатарға шықты (Слаутин & Пимонов, 2018, 15-19-б.). Мұның себебі осы ұғымдардың фольклорға да, әдебиетке де ортақ болғандығы ғана емес, мәселенің шығармашылық психологиямен, ойлаудың ұлттық дәстүрлік сипатымен байланысты табиғатынан өрбитіндігінде.

Түркі халықтарының сопылық поэзиясының әдеби-көркемдік дәстүрінде осындай тереңнен тамыр тартып жатқан құрылымдық жүйеге жинақталатын ұғымдардың бары байқалады. Осы ретте Юнус Эмре және Абай поэзиясында орын алған сопылық мотивтердің мәнін, олардың өзгерген қызметін қарастырудың маңыздылығы тарихи ретроспективалық аспектіде шешімін табатын болады.

Мақалада әдеби дәстүрдің осы бір мәселесі Юнус Эмре және Абай поэзиясындағы сабақтастығы және оның заманмен, ақынның тұлғалық ерекшеліктерімен байланысты өзгерісі қарастырылады.

Талдау мен нәтижелер

Юнус Эмре – XIII–XIV ғасырларда, шамамен 1250 ж. туып, 1320 ж. қайтыс болған деп белгіленіп жүрген, ашық поэзиясының негізін салған ақын. Сопылық поэзияның түрік тіліндегі дәстүрін қалыптастыруға ерекше ықпалы болған. Өмірі аңызға толы. Сопылардың шейхы Тапдуктың шәкірті ретінде өмірін сопылықпен өткізіп, ел аралап жүргенін тарихи деректер де, өлеңдерінің мазмұны да айғақтап көрсетеді.

Юнус Эмренің шығармашылығы сопылық дүниетаныммен және сопылық поэзияның дәстүрімен тікелей байланысты. Өлеңдерінің негізгі мотиві, символикалық мәні, көркемдік-эстетикалық өрнегі осы дәстүрмен астасып жатыр. Тұтастай алғанда, идеясы мен құрылымдық жүйесінде сопылық үлгі басымдыққа ие.

Енді XIX ғасырда өмір сүрген Абай поэзиясының дәстүріне келетін болсақ, арада бес ғасыр өткен. Бұл әдеби дәстүр үшін аз уақыт емес. Көп мәселе өзгеруге тиісті. Себебі тарихи алғышарттар да, әлеуметтік орта да, эстетикалық талғам да басқа. Өзгеріс – тарихи және көркемдік дамудың нәтижесі екені анық.

Алайда бір мәселеге көз жеткізуге болады. Болмысты эстетикалық тұрғыдан игеру, оны бейнелеп берудің жолы алдымен дәстүр аясында жүзеге асатыны, жаңаның көбіне-көп бұрынғы барды өзгерту арқылы орнығатыны байқалып тұрады. Бұған Юнус Эмре мен Абай поэзиясындағы символикалық мотивтердің, таңбалық мәні бар

ұғымдардың, инварианттық құрылымдардың мағыналық жағынан өзгеру жолдары айқын дәлел бола алады.

Алдымен екі ақынның да поэзиясында доминанттық мәнге ие болған мотивтерге келейік. Олар:

1. Ақынның өз жан-дүниесіне үңіліп, болмыстың жауабын ішкі дүниесінен іздеуі;
2. Алланың адамзатты махаббатпен жаратқандығына махаббатпен қайрылу. Бұл ақиқатқа, адамшылыққа, әділдікке ұмтылудың қозғаушы күші;
3. Өмірдің мәнін бақилыққа қарап пайымдау. «Мен» және «менікі» ұғымдарының бөлінетінін сезіну, соған қарай жанның азығын көзі тірісінде қамдау.

Сопылық поэзияның өзегіне айналған бұл ұғымдардың мағыналық тірегі – сенімге негізделгендігі. Ақын үшін бұлар өлеңнің арқауы, арқалар жүгі ғана емес, ең алдымен өзінің жан-дүниесін ретке келтіретін, айтар ойы мен сезімінің шынайы болмысын танытатын тұсы. Жаратушыны тану мен соған қарай махаббатпен ұмтылыстың мәні ойды, ниетті, әрекетті пендешілік ұғымдардан оқшаулап, ақиқат жолына бағыштаумен байланысты. Ақиқат жолы – Алланы, Алланың махаббатпен жаратқандарын, өмір мен өлімнің арақатысын, шектеулі уақыттың (өмірдің) шектеусіз уақытқа (өлім) ұласуын тану: соған жүрегімен, ойымен ұмтылыс жасау, үнемі ізденісте болу.

Бұл ұғымдардың ең басында – Жаратушының дидарына ғашық болу, махаббат жолына біржола берілу тұрады. Алла Тағаланың махаббатпен жаратқан адамзаты оған махаббатпен қайтуы тиіс. Махаббат жолына түскен сопы ниетін де, әділетті ісін де, өзгелермен қарым-қатынасын да, қайғы-қасіретін де, шеккен азабын да осы жолмен байланыстырады.

Ашық (ғашық, ашуг) поэзиясының өкілдерін осылай атаудың мәнінде оның қандай жолда екені және ақындық миссиясының түйінді тұсы жинақталған. Юнус Эмре – ашық поэзиясының көрнекті өкілі және оның негізін салған ақын. Ашық поэзиясы әлі күнге дейін Кавказда, Кіші Азияда жалғасып келе жатқан әдеби дәстүр. Әрине, оның айтарлықтай трансформациялық өзгеріске ұшырағаны анық. Көбіне халық ақындарының өкілдерін атау үшін қолданылатын термин сөздің мағынасын береді (Шилин, 2019, 47-б.).

Ашық (aşk) сөзінің ашық поэзиясындағы қолданылысының коннотативті өрісі көбіне-көп *derpmi (derdli)* болу және мүскін,

Юнус Эмре Мұрасындағы Сопылық Мотивтердің Абай Поэзиясындағы Трансформациясы Жайында

бейшара, диуана (derviş), ғаріп жағдайына түсу сияқты ұғымдармен үстемелейді. Жанның азығын іздеген жан «дүниеге дос» (Абай) бола алмайды (Ахметбекова, 2011, 81-б.). Сөйтіп күйзелістің мәнін ашатын сөздер мен жағдаяттар өзара байланысты ұғымдардың бір-біріне жалғасқан континуумдық жиынтығы болып шығады. Себебі ғашықтық – қайғылы, уайымды дертке шалдығу, душар болған жағдайдың ауыртпалығын көтеру түсінігімен қарайлас мағынамен қосарласады. Ал енді осы жағдайдың әрекетке көшкендегі сипаты жұпынылықпен, диуаналықпен, ғаріптікпен бір өріске қойылуда.

Сөйтіп ғашық болу – дертке ұшырау, азабын тарту, уайымға түсу үдерістерінің адамды ғаріптік жағдайға түсіретіні алдыңғы екі ұғымнан туындайды. Дертке ұшыраған субъектінің байыз таппайынтызарлықта, қайғылы халде жүруі енді келіп бұл өмірдің қызығын тәркі еткен бейшара, мүскін жағдайға түскен, ғаріп ахуалды білдіреді.

Сопылық поэзиядағы махаббаттың тиімді әрекетке көшкен сипаты дерттенуді және ғаріптік күй кешкен жағдайды алуан түрлі нюанстарымен қоса сезімге, бейнелі көріністерге және таңбалық мағынаға жүктейді. Сөйтіп, поэзия бұл үдерістерге жан-дүниенің іштей арпалысқа түскен қозғалысын дарытады. Болып жатқан ситуациялардың баламасы, сезінерліктей бейнелі атауы сөздердің символдық мәнімен өрелеседі.

Сорпылық поэзияның тезаурусын құрайтын бұл сөздердің символдық мәні алуан түрлі контексте қолданылу барысында адамның көңіл-күйін, сезімін, жүрек түбінен қозғалған сырын ашуға тірек ұғымдар ретінде алынады. Жан-дүниенің тебіренісі бұл өмірдің де, басқа дүниенің де мағынасымен, мистикалық ұғымдарымен беттестіріледі.

Субъектінің өз жан-дүниесіне үңілуі ең алдымен өзіне, одан кейін өзгелерге, әлеуметтік ортаға, адамгершілік нормаларға, Жаратушыға деген сенімі мен сезіміне ақыл жеткенше жауап іздеумен бірлікте өлшенеді. Бұл үдеріс сан сауалдарға жауап іздеу, белгісіз дүниеге қарай ұмтылу түрінде көрініс береді.

Бір қызығы, жауап іздеу – сыр ақтару, жан қиналысын жеткізу, өзінің нендей күйге түскенін айшықтаумен бірге өріледі. Бұл ретте жанның қиналысы тәнге беріледі.

Ал тән болса, аяусыз жапа шегеді. Ғаріп күйге түскен тән дәруіштің жұпыны тіршілігіне көшеді. Ел кезген, ішер тамағы, қонар жері белгісіз диуана тіршілік шын мәнінде ғаріптікпен үйлесіп тұр.

Юнус Эмре поэзиясында сопылық дүниетанымға сәйкес тән – жанның «мүлкі». Қожа Ахмет Йасауи хикметтеріндегі «жан мүлкі» ұғымы *дүние, меншік зат* мағынасында тәнді меңзеп отыр (Ахметбекова, 2011, 67-б.).

Жан мен тәннің бөлінісі – «мен» (жан) және «менікі» (тән) ұғымдарының жіктелуіне әкелетін үдеріс. Бұл үдеріс «тұлғаның жинақталуына», «меннің» сипатын арнайы пайымдауына алып келетін жағдайға ұласады.

Сопы өз «менін» түрлі субстанцияда пайымдай бастайды.

Пайымдау – бейсанамен де, бұлардың арасындағы тепе-теңдікпен де жүзеге асырылатын психологиялық факторға айналады (Юнг, 2013, 117-б.). Сондықтан болар, «мен» және «менікі» аса күрделі діни психологиялық ұғымдардың құрылымдық жүйесіне қарай жіктеледі.

Ясауидегі «жан ғылымы» және «тән ғылымы» осындай жіктелу барысында өз алдына жүйеленген құбылыс. Оның төркіні «дүниенің көрінген хәм көрінбеген сырымен» (Абай) сабақтасып жатыр (Мырзахметұлы, 2008, 63-б.).

«Меннің» осы өмірдегі жағдайы Юнус Эмре поэзиясында асқан қиындыққа ұшырайды. Қиындықты тәннің қиналысынан көруге болады.

Ben yürürüm yana yana
Aşk boyadı beni kana
Ne akilem ne divâne
Gel gör beni aşk neyledi (Боролина & Оганова, 2010, 14-б.).

Сөзбе-сөз мәні:

Мен жүрермін күйіп-жанып,
Ғашықтық мені қанға бояды,
Ақылымнан, есімнен адастырған
Кел, көр ғашықтық мені не істеді.

Жаратушыға деген махаббат сезімнен, бейсанадан, ішкі жандүниеден өткізіліп жатқан психологиялық үдерістердің нәтижесі. Қанға боялу – ғашықтықтың жанға батқан азабы. Бірақ бұл азап тәнде болатын көрініспен берілген.

Санадан тыс субстанцияны тану мен сезіну жанмен де, тәнмен де қатар жүріп жатқан үдеріс. Солай бола тұра қиналыстың қозғаушы

ЮНУС ЭМРЕ МҮРАСЫНДАҒЫ СОПЫЛЫҚ МОТИВТЕРДІҢ АБАЙ ПОЭЗИЯСЫНДАҒЫ ТРАНСФОРМАЦИЯСЫ ЖАЙЫНДА

күші тән емес, жан болғандықтан «жанның мүлкі» қанға боялады. Күйіп-жануды, ақылдан адасып, естен тануды тән арқылы сезінуге болады. Жанның жағдайын «денелеп білу» (Абай) тәндегі ахуалдан білінеді.

Енді келіп ғашықтықтан өрбіп шыққан дертті жағдай субъектіні түрлі-түрлі қинауға салғанда оның халі дүниелік мәселелерден оқшаулана бастайды. Ел-елді аралап кезу, байыз таппау, аскеттік ғұмыр кешу, тәнді ынсаппен шектеу жанның азығын қамдаумен тікелей сабақтасып жатқан түсініктер.

Miskin Yunus biçareyim

(Мүскін Юнус бишарамын) (Боролина & Оганова, 2010, 15-б.).

Немесе:

Derviş Yunus söyle sözü

(Дәруіш Юнус сөйлер сөзді) (Боролина & Оганова, 2010, 23-б.).

Bulunmaz derdime çare

(Дертіме дауа жоқ) (Боролина & Оганова, 2010, 13-б.).

Ақын дертінің себебі рухани кемелдікке жету. Емі тәнге керекті бұл дүниелік заттардан немесе түсініктерден табыла қоймайды. Сондықтан да жанның іздегеніне, азапты жолына оның мүлкі төзеді.

Ғашықтық пен дерттілік душар қылған ғаріптік, мүскін тіршілік субъект өмірінің мәнімен сабақтасады.

Экспрессема жанның ынтызарлығымен, қиналысымен, азап шегумен тікелей байланысып жатыр. Субъект – жай адам емес, әлеуметтік және рухани дертіне ем іздеген жан. Бұл дерт өзінікі ғана болмай, қоршаған ортаның, рухани ахуалдың, социум мінездемесінің нәтижесі ретінде, солардың ықпалынан болып жатқан үдерістер легі ретінде көрініс табады.

Ақынның жан дүниесіндегі иірімдер мен нюанстар рухани-әлеуметтік өріске осылай шығады. Психологиялық ахуалдың әсері мен қызығы өзгелерді де шарпып өтеді.

Алайда сопылық поэзия мен Абай поэзиясының ара-жігі осы тұста айқын ажыратылады. Атап айтқанда, сопылық мәтіндегі лексикалық бірлік ретінде көрініс тапқан осы сөздердің қолданысы және тақырыптық-семантикалық мәні діни-мистикалық сарынмен, бұл дүниелік емес түсініктермен астасып жатыр. Сөздердің символдық мәні хабарламаның көпқабатты, көпмағыналы үрдісі әрекеттің, ұмтылыстың

діни-сенім бағытында өрбитінін айғақтайды. Сопының көңіл-күйі осы сөздермен белгіленгенде ғана жай табады, бейнелі көрініске айналады.

Ал Абай поэзиясындағы қолданысы ақын және социум арақатысына қатысты ұғымнан өрбиді. Ғаріптік пен дерттілік – элеуметтік ортаның ақын жанына салған жараның нәтижесі. Рухани салмағы социуммен арақатынасқа байланысты таразыланған ұғым. Элеуметтік ортаның ақын дүниетанымындағы бейнесі көңіл көншітпейді. Ғаріптік те, дерттілік те, жапа шегу де осыдан өрбіп шығады.

Абай поэзиясында дәстүр сабақтастығы алдымен дүниетанымдық идеядан және рухани құндылықтардан көрінеді. Адамның Аллаға, одан Алланың жаратқандарына деген махаббаты, адамдар арасындағы қарым-қатынастың әділдікке, махаббатқа негізделуі – ғасырдан ғасырға жалғасып келе жатқан мәңгілік идея, шынайы сенім.

Махаббатпен жаратқан адамзатты,
Сен де сүй ол Алланы жаннан тәтті.
Адамзаттың бәрін сүй бауырым деп,
Және хақ жолы осы деп әділетті (Абай.

Шығармаларының академиялық толық жинағы, I т., 2020, 409-б.).

Сопылық поэзияның арқауына айналған Аллаға ғашық болудың түйінді тұсы – махаббатқа махаббатпен қайырылу, әм махаббатпен жаратқандарын (адамзат) сүю. Мұның жолы – әділеттілік.

Абайдың жинақтауында бұл идея – сопының элеуметтік ортадан оқшауланған психологиясының негізі емес, элеуметтік қарым-қатынастың өзегіне айналуы тиіс ақиқат жолы. Идеяның прагматикалық аспектісі элеуметтік платформаға қойылған.

Ақыл мен жан – мен өзім, тән – менікі,

“Мені” мен “менікінің” мағнасы – екі.

“Мен” өлмекке тағдыр жоқ әуел бастан,

“Менікі” өлсе өлсін, оған бекі (Абай. Шығармаларының

академиялық толық жинағы, I т., 2020, 315-б.).

Сопының өз тарапынан оқшаулап алып шығатын «менін» Абай тағы да элеуметтік мәнімен бірге әмбеге ортақ, бәріміз білуге тиісті ақиқат деңгейіне көтеріп отыр. Астарында сопының ғана емес, кез келген тұлғаның дүниеге дос болмауын ескерту бар. Себебі ол – ертең қалатын дүние.

Юнус Эмре Мұрасындағы Сопылық Мотивтердің Абай Поэзиясындағы Трансформациясы Жайында

«Мен» болса «менікінің» жетегінде кетпеуі тиіс. Сопы үшін «мен» маңызды, оның жолында «менікі» жапа шегеді, кезбе тіршіліктің, жоқшылықтың азабын тартады.

Дәуріштің ел кезуі, қаңғып жүріп түрлі қиыншылықтарға тап болуы – дүниеге байланып, онымен дос болмағандықтан. Қиындық – саналы түрде таңдап алған ізденіс жолы (Боролина & Оганова, 2010, 6-б.).

Имандылық жолында жанды тэнге бас ұрғызбау аса маңызды орынға шығады. Әлеуметтік контексте ортаның саулығы мен рухани қуат-күші жанның осы өмірдегі тәнмен қосылған сипатына тәуелді.

«Махаббатсыз – дүние дос» болатын себебі сопылық поэзияда да, Абайда да «менікін» (жанның мүлкін) алға шығарудан.

Енді келіп осы ұғымдарды Абайдың *дерт* және *ғаріп* сөздерінің мәнімен өрелестіріп көрейік. Алдымен байқалатыны, Абайдың дерті – әлеуметтік жағдайлардан қоздап жатқан сөз дерті екені аңғарылады.

Өзгеге, көңілім, тоярысың,
Өлеңді қайтіп қоярысың.
Оны айтқанда толғанып,
Іштегі дертті жоярысың (Ибраев, 2023, 16-б.).

Абайда «іште қайғы дерт пысып, көкіректі өрт қысып» шыдатпаған жағдай, сөзді айтқыштықтан гөрі, дертті басу екені ақындық рефлексияның көрінісі (Ибраев, 2023, 26-б.).

Ақынның дерті – емі жоқ, сөзі өтпейтін қоғамның ахуалынан туындаған сөз айту миссиясы. Бұл жағдай оны ғаріптің күйін кешкен, жанын азапқа салған ауырлығымен мазалайды.

Мендей ғаріп кез болса
Мойын салсын, ойлансын.
Қабыл көрсе сөзімді,
Кім таныса сол алсын (Абай. Шығармаларының академиялық толық жинағы, I т., 2020, 181-б.), – дейді.

Ғаріптің кез болуы – ел кезген дәуріштің жолаушылап жүрген жүрісін символикалық мәнімен жеткізеді. Айтылған сөздің адресатқа бармауы – кезбенің бейнесімен төркіндес. Қабылдаса да, қабылдамаса да, таныса да, танымаса да жолаушыдай өте шығатын жағдай.

Сөз айту дерті тағы да әлеуметтік кескіндемеге қойылған. Ақын тағдыры кезбе дуанаға ғаріп деп қарайтын ахуалмен бірдей. Дерттілік –

тыңдаушысы жоқ ақынды ғаріптікке салып, жан-дүниенің күйзелісіне алып келеді.

Абай бірінші қара сөзінде былай дейді: «Сопылық қылып, дін бағу? Жоқ, ол да болмайды, оған да тыныштық керек. Не көңілде, не көрген күнінде бір тыныштық жоқ, осы елге, осы жерде не қылған сопылық?» (Абай. Шығармаларының академиялық толық жинағы, II т., 2020, 49-б.).

Сопылық жолдың қыр-сырын, өз алдына бөлек жол екенін ақын анық біліп отыр. Оның «тыныштығының» қасында мына көңілдегі, көрген күніндегі тыныштығы жоқ тіршілік бұрынғыдан асып түскен.

Абайдың дәстүрлі сопылық поэзияның әлемін өз дәуірінің әлеуметтік келбетімен беттестіргендегі көркемдік өрнегі және идеясы замана бейнесінің ақиқатына қарай көшкенін көріп отырмыз. Ақын үшін өз уақытының ақиқаты қымбат.

Қорытынды

Уақыт өтті, заман өзгерді. Орталық Азияда Қожа Ахмет Ясауи, Сүлеймен Бақырғани, ал Анадолыда Юнус Эмре мұрасы арқылы кең канат жайған сопылық поэзияның дәстүрі XIX ғасырда қазақ даласында түбегейлі өзгеріске ұшырады. Мұның айқын көрінісін Абай поэзиясы айшықтап шығады. Дертіне дауа іздеген, сөйтіп мүскін халге түскен Юнус Эмренің жанды азаптаған қайғысы Жаратушыға деген махаббатынан қанаттанса, Абайдың дерті және ғаріптігі – әлеуметтік ортаның зардабынан, соны кеселді мінездемеден айықтыру мақсатымен байланысты. Махаббатың Аллаға да, Алланың жаратқандарына да (адамзатқа) бағытталуы керектігі тұтастай пайымдалған. Әділеттілік бұл жолдың бағдаршамы болып қала бермек. Бұл – Хақ жолы. Сопылық поэзия мен Абай мұрасының әлеуметтік мәні өзгергенімен, структуралық бітімінде дәстүр ортақтығы сақталған деуге болады.

Арада бес ғасыр уақыт өтсе де болмысты эстетикалық тұрғыдан игеру дәстүрінде сабақтастық байқалады. Символдық мәні бар *ашық*, *дерт*, *ғаріп* сияқты сөздердің мәні субъектінің сезімі арқылы өрнектеліп қана қоймайды, жаңадан әлеуметтік контексте мазмұн үстемелейді. Атап айтқанда, бұрынғы діни жүктемесі бар ұғымдардың мәні келіп енді әлеуметтік мазмұнмен өрелеседі. Абайдың *дерті* және *ғаріптігі* әлеуметтік ортаның зардабынан болған ахуал. Алланың «махаббатпен жаратқан адамзатты» сүймек керектігі сол адамзаттың имани, ахлақтық келбетінің тазалығымен бірге болатын ұғым. Дерттілік пен ғаріптік әлеуметтік ортаның осы жағдайдан ауытқыған ахуалынан туындайды. Адамзатты сүю оның ахлақтық келбетімен, имани

Юнус Эмре Мұрасындағы Сопылық Мотивтердің Абай Поэзиясындағы Трансформациясы Жайында

құндылығымен бірлікте пайымдалатын түсініктердің континуумдық жалғасы болып шығады. Кеселді элеуметтік орта – ақынның дерті мен ғаріптігінің түпкі себебі, содан өрбіп жатқан ахуал. Юнус Эмре поэзиясындағы діни жағдаяттың мәні Абай шығармашылығында элеуметтік контексте мазмұндалған қызметімен ерекшеленеді.

Әдебиеттер

- Абай. Шығармаларының академиялық толық жинағы. Үш томдық* (2020). – Т.1. Томды құрастырып баспаға дайындағандар: Матыжанов К.І., Мәдібаева Қ.Қ. (түсініктерін жазған), Шапай Т.М., Қыдыр Т.Е., Тұрсынбайұлы Б., Жұматаева А.Н. –Алматы: «Жазушы», –640 б.
- Абай. Шығармаларының академиялық толық жинағы. Үш томдық* (2020). – Т.2. Томды құрастырғандар: Матыжанов К.І., Қорабай С.С., Шапай Т.М., Қыдыр Т.Е., Шүкіман Е.Т., Жұматаева А.Н. –Алматы: «Жазушы», –528 б.
- Ахметбекова А. (2011). *Қазақ әдебиетіндегі сопылық поэзия*. –Алматы: Қазақ университеті, –312 б.
- Боролина И.В., Оганова Е.А. (2010). *Турецкая ашыкская поэзия*. –М.: Академия гуманитарных исследований: Гуманитарий, –302 с.
- Ибраев Ш. (2023). *Абайдың ақындық бейнесі*. Алматы, –144 б.
- Мырзахметұлы М. (2008). Ясауидегі «жан ғылымы, тән ғылымы» хақында // *«Туркология»*, №1–2. –Түркістан.
- Славутин Е.И., Пимонов В.И. (2018). *Структура сюжета*. –М.: ФЛИНТА: Наука, –172 с.
- Шилин В.В. (2019). *Словарь литературоведческих терминов*. –М.: «Канон⁺» РООИ «Реабилитация», –680 с.
- Юнг К.Г. (2013). *Сознание и бессознательное / Пер.с нем. В.Бакусева*. –3-е изд. –М.: Академический проспект, –178 с.

References

- Abai. Shyǵarmalarynyñ akademiialyq tolyq jinaǵy. Úsh tomdyq* (2020). –Т.1. Томды qurastyryp baspaǵa дайындағандар: Matyjanov K.I., Mádibaeva Q.Q. (túsinihterin jazǵan), Shapai T.M., Qydyr T.E., Tursynbauuly B., Jumataeva A.N. –Almaty: «Jazýshy», –640 b.
- Abai. Shyǵarmalarynyñ akademiialyq tolyq jinaǵy. Úsh tomdyq* (2020). –Т.2. Томды qurastyrǵandar: Matyjanov K.I., Qorabai S.S., Shapai T.M., Qydyr T.E., Shúkiman E.T., Jumataeva A.N. –Almaty: «Jazýshy», –528 b.
- Ahmetbekova A. (2011). *Qazaq ádebietindegi sopylyq poezua*. –Almaty: Qazaq ýniversiteti, –312 b.

- Borolma I.V., Oganova E.A. (2010). *Týretskaia ashykskaia poezua*. –M.: Akademiya gýmanitarnyh issledovaniy: Gýmanitariy, –302 s.
- Ibraev Sh. (2023). Abaydyń aqyndyq beimesi. –Almaty, –144 b.
- Myrzahmetuly M. (2008). Iasaýıdegi «jan gýlymy, tán gýlymy» haqynda // «Türkologua», №1–2. –Türkistan.
- Slavýtin E.I., Pimonov V.I. (2018). *Stryktyra stýjeta*. –M.: FLINTA: Nayka, –172 s.
- Shılın V.V. (2019). *Slovar literatýrovedcheskih terminov*. –M.: «Kanon+» ROOI «Reabilitatsiya», –680 s.
- Iýng K.G. (2013). *Sozname ı bessoznatelnoe / Per.s nem. V.Bakýseva*. –3-e izd. –M.: Akademicheskiy prospekt, –178 s.

Öz: Tasavvuf şiirinin söz varlığını oluşturan kavramlar, Yunus Emre'nin şiir geleneğinde ve Abay'ın eserlerinde ortak bir motif dizisi sunar. Aşık (sevgili), keder, miskin, garip, zavallı ruh gibi kelimeler, her iki şairin eserlerinde de sıkça kullanılır. Ancak bu kelimeler, Yunus Emre ve Abay'ın farklı dünya görüşleri ve toplumsal bağlarıyla birlikte, sembolik işlevlerinden kaynaklanan farklı anlamlar kazanır. Yunus Emre'nin şiirlerinde aşık olmanın, hastalanmanın ve gurbetin zorluğu, tasavvuf ve genel dünya görüşüyle bağlantılıdır. Ancak Abay'ın eserlerinde, bu kavramlar toplumsal bir yükü temsil eder. Abay'ın tutkusu, ruhsal acısı ve yabancılaşması doğrudan toplumsal sistemin bir sonucudur. Aşıklık şiirinde, ülkeyi dolaşan garibin görünümü, eylemleri ve hastalık durumları, Yunus Emre'nin şiirinde olduğu gibi tasavvufi bir anlam taşır. Gurbetlik hayatı, gerçeği arayan Sufi'nin imajını ve anlamını içerir. Bir gezginin sevgilisi için uzay arayışına zorlu bir kader, özlem, zorluklar ve hızlı bir hayat eşlik eder. Bu gezinti, yaşamsal-ruhsal arayışın özünü, kaybını yaşayan bir öznenin yaşamını ortaya koyar. Şair Abay ise bu durumu sembolik bir şekilde ifade eder; örneğin, "aşk şarabını içerim diye" veya "benim gibi miskin isen". Bu şiir dizeleri, ruhtaki acıların anlamını sembolik bir biçimde aktarır. Görünüşte benzer olmalarına rağmen, bu ifadelerin yan anlamları farklıdır. Makalede, Yunus Emre'nin şiirlerindeki motiflerin Abay'ın eserlerindeki dönüşümsel değişimi ve toplumsal önemi detaylı bir şekilde incelenmektedir.

Anahtar Kelimeler: gelenek, aşıklık şiiri, motif, aşık, aşk, keder, miskin, ruh, beden

(Shakimashrip IBRAEV. YUNUS EMRE'NİN EDEBİ MİRASINDAKİ SUFİLİK MOTİFLERİNİN ABAY'IN MANZUM ESERLERİNE YANSIMASI)

Аннотация: Функции таких слов, как влюбленный (любимый), страдание, беспомощный, обездоленный, бедная душа (я) и тело (моё, собственность души), составляющих тезаурус суфийской поэзии как основы мотивационных единиц, является традицией, принадлежащей как поэзии Юнуса Эмре, так и наследию Абая. Однако в зависимости от мировоззрения двух поэтов и их использования в социальном контексте, значение этих слов изолируется по своей символической функции. В стихах Юнуса Эмре влюбленность, погружение в страдание, трудности переживаний во время скитаний по стране связана с суфийским мировоззрением, но у Абая все эти понятия несут социальную нагрузку. Страсть Абая, боль его души, его отчуждение являются прямыми последствиями социальной системы. В любовной поэзии образ скитальца, странствующего по стране, описывается вместе с его действиями и страданиями. По своему смыслу это гармонирует с образом суфия, ищущего истину в странствиях. Поиски предмета своей любви странником во вселенной сопровождаются сложной судьбой, тоской, трудностями и преградами. Странствия раскрывают суть духовного поиска и жизни субъекта, оплакивающего то, что невозможно найти. Тогда как Абай меняет их на символическое значение: «если пьешь – изобрази напиток», «такой же странный, как я», «убери страданье внутри меня». Суть душевных страданий в стихах раскрываются с помощью системы символов. Хотя образы похожи, смысл, стоящий за ними, разный. В статье рассматривается трансформационное изменение и социальная значимость мотивов поэзии Юнуса Эмре в стихотворениях Абая.

Ключевые слова: традиция, суфийская поэзия, мотив, возлюбленный, любовь, страдание, странный, душа, тело

(Шакимашрип ИБРАЕВ. О ТРАНСФОРМАЦИИ СУФИЙСКИХ МОТИВОВ НАСЛЕДИЯ ЮНУСА ЭМРЕ В ПОЭЗИИ АБАЯ)

Yazar Katkı Oranı (Author Contributions): Шакимашрип ИБРАЕВ (%100)

Yazarların Etik Sorumlulukları (Ethical Responsibilities of Authors): Bu çalışma bilimsel araştırma ve yayın etiği kurallarına uygun olarak hazırlanmıştır.

Çıkar Çatışması (Conflicts of Interest): Çalışmadan kaynaklı çıkar çatışması bulunmamaktadır.

İntihal Denetimi (Plagiarism Checking): Bu çalışma intihal tarama programı kullanılarak intihal taramasından geçirilmiştir.

ӘОЖ 82.0(091); 82.09(091); 82.0(092); 82.09(092)

МҒТАР 17.01.0